

STUDENTSKÉ PŘÍSPĚVKY

Ustanovení zástupce nemajetnému účastníkovi v občanském soudním řízení

Luboš Brim *

Poskytování právní pomoci nemajetným je zakotveno na ústavní rovině českého právního řádu v čl. 37 odst. 2 Listiny základních práv a svobod jako součást záruk práva na spravedlivý proces. Má-li být každému zajištěn přístup k soudu, a to nikoli jako teoretická možnost, ale jako efektivní nástroj prosazení svého práva, je nutno se ptát, zda je daný účastník bez odborné právní pomoci schopen náležitě vést svou při. Tam, kde nutná procesní aktivita k uplatnění práva zahrnuje řešení složité právní otázky či náročné dokazování, a volá tedy po zastoupení z řad profesionálů, se osobní a majetkové poměry mohou stát překážkou, která možnost uplatnění práv před soudy pro nemajetnou osobu zmaří.¹ V kontextu civilního soudního řízení, jež má zásadně charakter sporu o právo, se poskytování právní pomoci odvíjí rovněž od principu rovnosti zbraní procesních stran.² Na základní morální rovině se úprava této problematiky opírá o široce sdílenou představu, že schopnost domoci se práva by neměla záviset na materiálním zabezpečení účastníka. Jde o myšlenku rovnosti před zákonem čili spíše umírněnou a nekontroverzní koncepci rovnosti, ačkoli málokdy se vážně uva-

žuje o vpravdě radikálních důsledcích, které by uplatnění této politické představy domyšleno skutečně do konce mohlo obnášet.³

V tomto článku se nicméně nezabývám politicko-teoretickými problémy vázanými na rovnost v řízení, nýbrž se naopak v omezeném rozsahu pokouším o zcela praktickou sondu do rozhodovací činnosti českých soudů při realizaci této ideje v jejím zákonném provedení. Zaměřuji se na úpravu poskytování právní pomoci v občanském soudním řízení prostřednictvím možnosti ustanovení právního zástupce soudem na náklady státu. Úprava je obsažena v zákoně č. 99/1963 Sb., občanském soudním řádu (dále „OSŘ“), v ustanovení § 30, jež normuje samotné podmínky ustanovení právního zástupce, což však činí s odkazem na § 138, který upravuje osvobození od soudních poplatků jako jednu z podmínek pro vyhovění žádosti o tuto formu právní pomoci. Při rozboru soudního rozhodování založeného na této zákonné úpravě obracím pozornost nejprve zejména na úroveň Nejvyššího a Ústavního soudu ve snaze zmapovat závěry, k nimž dospěly při dotváření platného normativního rámce. Posléze se pokouším nastínit, jak se popsany institut realizuje na úrovni soudů, které se problematikou zabývají v rámci své každodenní činnosti, tj. soudy okresními, konkrétně soudy ve Žďáru nad Sázavou, v Ústí nad Orlicí a v Chebu.

* Luboš Brim, student Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno.

¹ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 9. října 1979, číslo stížnosti 6289/73, Airey proti Irsku. Srov. též MOLEK, P. *Právo na spravedlivý proces*. Praha: Wolters Kluwer, 2012. s. 119–124 a 128–137.

² BAŇOUCH, H. Čl. 37 (Zajištění procesní rovnosti, meze povinnosti vypovídat). In: WAGNEROVÁ, E. a kol. *Listina základních práv a svobod*. Komentář. Praha: Wolters Kluwer, 2012. s. 774.

³ Srov. SWIFT, A. *Politická filozofie*. Praha: Portál, 2005. s. 97.

1. Právní úprava a její dotváření judikaturou

Posouzení žádosti o ustanovení právního zástupce na základě práva chudých prochází dle OSŘ třemi fázemi. Soud musí nejprve zjistit, jestli jsou na straně účastníka dány předpoklady pro osvobození od soudního poplatku, což znamená zvážení, 1) zda to odůvodňují poměry účastníka a 2) zda v řízení tento účastník neuplatňuje právo zřejmě bezúspěšně. Pokud jsou tyto podmínky splněny, bude posouzeno, 3) je-li ustanovení zástupce nezbytné k ochraně žadatelových zájmů. Pro celý algoritmus vedoucí k ustavení zástupce platí, že jsou-li všechny zákonodárcem vymezené podmínky splněny, nemá soud žádné uvážení, zda odbornou právní pomoc účastníkovi poskytne – jsou-li naplněny hypotézy § 30 OSŘ, je soud povinen účastníkovi žádosti vyhovět.⁴ To je však nutno striktně odlišit od podmínek pro osvobození od soudního poplatku, kde naopak zákonná díkce dává (arg.: § 138 odst. 1 „Na návrh může...“) soudu jistotu, ač pod vlivem judikatury Ústavního soudu restriktivně chápanou,⁵ diskreci pro vyhovění této účastníkovi žádosti. Konečně je zřejmé, že formulace sestávající z vesměs neurčitých pojmů v praxi poskytuje soudům potřebnou aplikační volnost.

1.1 Poměry účastníka

První podmínka osvobození od soudního poplatku spočívá dle zákona v poměrech účastníka, tj. v jeho samotné nemajetnosti. Zvážení finanční situace účastníka se promítá do zhodnocení, zda je v jeho objektivních možnostech nést náklady smluvně zajištěného právního zastoupení sám – disponuje-li tedy žadatel o ustanovení zástupce příjmem slovy soudu „poměrně slušným“, nebudou dány předpoklady pro osvobození od soudního poplatku bez ohledu na to, že se jako žalovaný ve věci samé např. brání protiprávnímu zásahu, který má charakter svévolného či šikanózního výkonu práva.⁶ Ustanovení zástupce na náklady státu je vázáno na obtížnou sociální situaci, nikoli na charakter hmotněprávního základu sporu.⁷ Ve výjimečných případech, kdy Ústavní soud zasáhl do rozhodování obecných soudů o naplnění této podmínky, konstatoval mimo jiné, že při hodnocení majetkových poměrů žadatele nelze k jeho újmě přičítat vlastnictví nemovitosti, pokud není možné spravedlivě předpokládat, že by ji účastník mohl zpeně-

žit za účelem financování soudního sporu.⁸ Mám za to, že tento závěr je třeba rozšířit na movité věci, práva i jiné majetkové hodnoty, jejichž přeměna na likvidní hotovost k zajištění přístupu k soudu by účastníka s přihlédnutím k okolnostem neúměrně zatěžovala. Taková aktiva proto nemohou být zohledňována při posuzování poměrů žadatele o osvobození od soudních poplatků.

Nižší soudy zformulovaly obecné stanovisko, podle něž podmínky pro osvobození od soudního poplatku, a tedy i ustanovení zástupce na náklady státu budou dány *jedině* tehdy, jestliže účastník není schopen poplatky zaplatit, „aniž by tím bylo ohroženo uspokojování *základních potřeb* jeho, členů jeho rodiny nebo jiných osob jím vyživovaných...“; osvobození pak „může být zvažováno skutečně pouze tam, kde by splnění poplatkové povinnosti znamenalo do poměrů účastníků *neodčinitelný zásah*“.⁹ Není mi ovšem známo, že by takový kategorický závěr byl učiněn i v některém z rozhodnutí Nejvyššího nebo Ústavního soudu a je nutno k němu přistupovat rezervovaně. Přijatelnost těchto konstrukcí je odvislá od toho, jak extenzivně budou soudy vykládat pojem „základních potřeb“, jelikož přehnaně úzká interpretace by mohla být problematickou z hlediska omezování přístupu k soudu. Lze si totiž snadno představit, že náklady soudního řízení by nemusely působit *zcela* likvidačně a nezvratně na životní situaci nemajetných, přesto by prakticky vedly k rezignaci na uplatnění práva před soudy, a byly tedy překážkou efektivního využití soudní ochrany.

Komentář k OSŘ vyslovuje tezi, podle níž je nutno nemajetnost žadatele posuzovat vždy s přihlédnutím k pravděpodobným nákladům řízení, povaze nároku a dalším podobným okolnostem.¹⁰ Ústavní soud se k tomuto postoji připojil, zdůrazniv ale, že tyto skutečnosti představují opravdu pouze kontext, referenční rámec, v němž je hodnoceno podstatné kritérium, jímž je nemajetnost účastníka. Nepřipadá pak v úvahu, že by se např. povaha uplatňovaného nároku osamostatnila jako důvod pro osvobození od soudního poplatku. Může tvořit pouze podpůrné hledisko, jež doplní úvahy soudu primárně zaměřené na poměry účastníka.¹¹ Je vhodné dodat též, že soudy by u fyzických osob neměly zohledňovat pouze jejich poměry majetkové, ale též sociální či zdravotní (čemuž svědčí i gramatický výklad ustanovení § 138 odst. 1 OSŘ).¹²

⁴ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 15. prosince 2005, sp. zn. 30 Cdo 2765/2004.

⁵ Nález Ústavního soudu ze dne 31. srpna 2004, sp. zn. IV. ÚS 289/03.

⁶ Usnesení Krajského soudu v Ústí nad Labem ze dne 28. srpna 2008, sp. zn. 14 Co 254/2008, Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 24. září 2004, sp. zn. 28 Cdo 380/2004.

⁸ Nález Ústavního soudu ze dne 17. května 2011, sp. zn. IV. ÚS 121/11. V dané věci byl nemovitostí byt obývaný rodiči stěžovatelky, kteří k němu měli věcné břemeno.

⁹ Usnesení Krajského soudu v Brně, pobočka v Jihlavě, ze dne 20. února 2012, sp. zn. 54 Co 149/2012.

¹⁰ DRÁPAL, L., BUREŠ, J. a kol. *Občanský soudní řád I.* Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 2009. s. 953.

¹¹ Usnesení Ústavního soudu ze dne 19. května 2008, sp. zn. IV. ÚS 2282/07.

¹² Srov. rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 9. září 2010, č. j. 1 As 23/2009-95.

1.2 Zřejmá bezúspěšnost uplatňování práva

Druhým kritériem, posuzovaným v souvislosti s osvobozením od soudních poplatků podle § 138 OSŘ je, zda nejde o svévolné nebo zřejmě bezúspěšné uplatňování nebo bránění práva.¹³ Hodnocení návrhu soudem z hlediska bezúspěšnosti musí být bezesporu restriktivním a umožnit uplatnění i některých nároků méně obvyklých, pokud ze skutkových tvrzení nepochybně nevyplývá, že jim nelze nikdy vyhovět.¹⁴ Toto předběžné posouzení nároku nelze zaměňovat s meritorním rozhodnutím,¹⁵ ale ani se shledáním žaloby nesrozumitelnou či postrádající zákonné náležitosti s následkem odmítnutí návrhu. Nejvyšší soud reprobval postup soudů, které odmítly žalobu, jež nedostatečně vymezovala skutkové okolnosti, a neustanovily účastníku zástupce, aniž by se opřely o svévolnou či šikanózní apod. povahu žalobceva nároku.¹⁶ Je-li žádost o ustanovení zástupce podle § 30 OSŘ podána, musí o ní soud rozhodnout, než bude činit další procesní úkony.¹⁷ Zatímco je-li bezúspěšnost uplatňování práva evidentní i z nedostatečně vymezeného podání, může soud přímo žalobu odmítnout, aniž by o ustanovení zástupce vydával samostatné rozhodnutí,¹⁸ požaduje Nejvyšší soud v případech, kdy bezúspěšnost uplatňování práva není zřejmá,¹⁹ vydání zvláštního rozhodnutí, v němž bude požadavek na ustanovení zástupce posouzen. Soud se pak nachází v dosti delikátní situaci. Je konfrontován s podáním, které nemá základní náležitosti, zejména v tom ohledu, že nedává tušit, čeho se navrhovatel domáhá. Tohoto navrhovatele se však z těch či oněch důvodů nedaří vést k upřesnění jeho návrhu. Na jednu stranu lze uvažovat ve směru naznačeném Ústavním soudem, který zdůraznil, že není úkolem obecných soudů zjišťovat poměry účastníků poukazující na důvodnost

¹³ Viz k tomu BÍLÝ, M. Osvobození od soudních poplatků (včetně změn provedených zákonem č. 7/2009 Sb.). *Právní rozhledy* 16/2009. s. 571–579.

¹⁴ Nález Ústavního soudu ze dne 9. července 2009, sp. zn. II. ÚS 2379/08.

¹⁵ WINTEROVÁ, A. a kol. *Civilní právo procesní*. 6. vyd. Praha: Linde, 2011. s. 304–305.

¹⁶ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 10. června 2010, sp. zn. 30 Cdo 1506/2009. Tyto závěry jsou konstatovány v 18 usneseních Nejvyššího soudu, jež se ovšem až na jedno všechny týkají nároků jediného žalobce (srov. usnesení Nejvyššího soudu ze dne 9. prosince 2009, sp. zn. 30 Cdo 3402/2009 a usnesení Nejvyššího soudu ze dne 27. května 2010, sp. zn. 30 Cdo 1503/2009).

¹⁷ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 3. června 2008, sp. zn. 30 Cdo 2629/2006, usnesení Nejvyššího soudu ze dne 16. prosince 2009, sp. zn. 20 Cdo 783/2008, a usnesení Nejvyššího soudu ze dne 18. listopadu 2010, sp. zn. 30 Cdo 4177/2010.

¹⁸ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 19. května 2005, sp. zn. 25 Cdo 218/2005.

¹⁹ Resp. soudy žalobu z tohoto hlediska nehodnotily, poněvadž „obsahová úroveň žaloby toto zhodnocení vylučuje“.

osvobození.²⁰ Pokud účastník přes výzvu a poučení soudu uplatňovaný nárok ani rámcově neosvětlí, projeví tím nedostatek být jen minimální procesní diligence a po soudu v občanském soudním řízení nelze požadovat, aby aktivně vyhledával podstatu uplatňovaného nároku.²¹ Výsledek požadavku Nejvyššího soudu by pak byl toliko formální v tom, že soudy nejprve vydají zvláštní rozhodnutí o zamítnutí žádosti pro neunesení důkazního břemene a poté odmítnou žalobu samotnou.²²

Opáčná úvaha, vstřícnější k zajištění efektivního přístupu k soudu, by mohla znít, že formulace uplatňovaného nároku není (na rozdíl od poměrů účastníka) skutkovou okolností, takže se na ní nevztahuje důkazní břemeno zmíněné v citovaném usnesení Ústavního soudu. Dále by bylo možné argumentovat, že ústavně konformní výklad § 138 OSŘ musí směřovat v pochybnostech ve prospěch žadatele o právní pomoc. To znamená, že dokud soud nezjistí bezúspěšnost uplatňovaného nároku, měl by vycházet z toho, že bezúspěšným není.²³ Z toho pak plyne, že má-li co činit s účastníkem neschopným základ návrhu na zahájení řízení specifikovat ani přes poučení a výzvu soudu, je mu právě proto třeba poskytnout právní pomoc, jež bude následně odejmuta (viz § 138 odst. 2 OSŘ), pokud by vyšlo najevo, že nárok evidentně bezúspěšný skutečně je.²⁴ Sama skutečnost, že účastník není s to stylizovat petit, by pak zřejmě mohla být brána za indicii, že ustanovení zástupce je třeba k ochraně jeho zájmů ve smyslu § 30 OSŘ. Meze této konstrukce založené na dosti extenzivním výkladu předpokladů poskytnutí právní pomoci na náklady státu, budou jistě dány jednak případným zneužívajícím výkonem práva ze strany účastníka, jednak funkčními a ekonomickými možnostmi soudní soustavy, obzvláště v době, kdy se zákono-

²⁰ Usnesení Ústavního soudu ze dne 15. listopadu 2007, sp. zn. IV. ÚS 1205/07: „Prokázání důvodnosti tohoto osvobození je zcela na účastnících řízení... Návrh na osvobození od soudních poplatků je návrhem, který stejně jako kterýkoliv jiný návrh zatěžuje navrhovatele obvyklou a zákonem stanovenou a vyžadovanou důkazní povinností, což plně odpovídá i koncepci platného občanského soudního řádu.“

²¹ To je postoj Vrchního soudu v Olomouci: „... žalobce musí v návrhu uvést alespoň elementární skutkové okolnosti, z nichž by bylo možno zjistit, čeho a na jakém základě se žalobce žalobou domáhá. Pokud takové minimální náležitosti žalobce v podání neuvede, nejsou splněny procesní podmínky pro vyhovění návrhu na ustanovení právního zástupce... [K]aždý žalobce obvykle nepochybně disponuje takovými schopnostmi, aby jeho žaloba elementárním zákonným náležitostem vyhověla.“ Citováno z usnesení Nejvyššího soudu ze dne 9. prosince 2009, sp. zn. 30 Cdo 3402/2009.

²² Srov. úvahu okresního soudu zmíněnou v usnesení Nejvyššího soudu ze dne 4. května 2006, sp. zn. 26 Cdo 845/2006.

²³ Podmínka je v § 138 OSŘ formulována negativně: soud může přiznat osvobození od soudních poplatků, není-li nárok zjevně bezúspěšný.

²⁴ Příp. nejsou splněny podmínky § 30 OSŘ.

dárce výslovnou úpravou zákonného textu snaží podmínky ustanovení zástupce zužovat.

Novelizace OSŘ provedená zákonem č. 218/2011 Sb., kterým se mění zákon o soudních poplatcích, ve znění pozdějších předpisů, a některé související zákony, totiž doplnila další neurčitě kritérium, jež musí být splněno pro *úplné* osvobození od soudního poplatku: musí jít o výjimečnou situaci a musí být dány zvlášť závažné důvody, které je třeba v usnesení o osvobození uvést.²⁵ Pravidlem bude nadále osvobození toliko částečné, aby se i účastník bez prostředků na nákladech soudního řízení alespoň symbolicky podílel a byl tak vystaven regulační funkci soudního poplatku.²⁶ Podle nové úpravy rozhodl např. Krajský soud v Brně,²⁷ že důchodkyně s disponibilním příjmem asi 3 tis. Kč měsíčně by měla být částečně (a to z jedné poloviny) osvobozena od soudního poplatku ve výši 2 tis. Kč, že však rozhodně nejsou dány důvody pro úplné osvobození od poplatkové povinnosti, jelikož to je vázáno toliko na okolnosti mimořádného žretele hodné (např. vyživovací povinnost k nezletilým potomkům). Přesto samotným částečným osvobozením jsou už dány podmínky pro ustanovení zástupce podle § 30 OSŘ.²⁸ Nové znění však zřejmě působí i jisté problémy: Okresní soud ve Žďáru nad Sázavou na jeho základě nepřiznal osvobození od soudních poplatků a ustanovení zástupce na náklady soudu s poukazem na průměrný příjem žadatelky, přičemž však po mém soudu výrok neadekvátně zdůvodnil. Vyslovil, že „zde nejsou zvlášť závažné důvody“ pro úplné osvobození podle § 138 OSŘ ve znění novely zák. č. 218/2011 Sb., a s tím žádost zamítl. Nebylo však objasněno, proč nejsou dány důvody pro alespoň *částečné* vyhovění žadatelčině žádosti, tedy částečné osvobození od soudního poplatku, pro které zákon existenci důvodů „zvlášť závažných“ nepředpokládá.²⁹ Soud tedy podání posoudil podle přísnějších kritérií, než mu předepisuje zákon, ač lze mít za to, že i správně provedené posouzení (tj. kritériem majetkových poměrů žadatele a povahy uplatňovaného nároku),

²⁵ Což je odchylkou od v současnosti uplatňovaného pravidla § 169 odst. 1 OSŘ, které umožňuje vyhovující usnesení, kterým se přiznává osvobození od soudních poplatků, neodůvodňovat.

²⁶ Viz důvodovou zprávu k citovanému zákonu.

²⁷ Usnesení Krajského soudu v Brně ze dne 11. listopadu 2011, sp. zn. 54 Co 982/2011.

²⁸ Usnesení Krajského soudu v Hradci Králové ze dne 24. ledna 2007, sp. zn. 21 Co 642/2006.

²⁹ Soud nemůže jít nad rámec žádosti, ale může přiznat méně, než účastník žádá (srov. § 153 odst. 2 OSŘ), viz DRÁPAL, L., BUREŠ, J. a kol. *Občanský soudní řád I*. Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 2009. s. 954–955. Pokud tedy zamítá žádost v plném rozsahu, je nezbytné, aby odůvodnil právě to, proč nelze podání vyhovět ani zčásti, přičemž musí užít důvodů srozumitelných, legitimních a nikoli svévolných (srov. usnesení Ústavního soudu ze dne 19. května 2011, sp. zn. II. ÚS 1118/11). To se v komentovaných případech neděje.

by vedlo ke stejnému znění výroku.³⁰ Podobné chyby se nicméně jmenovaný soud dopouští opakovaně.³¹

1.3 Možnost zohlednění dalších skutečností

Jak už bylo předesláno výše, je nutno se zabývat tím, jaká další kritéria může soud podle § 138 OSŘ použít, když osvobození od soudního poplatku zvažuje, tedy na základě jakých důvodů nemusí soudní poplatek odpustit ani účastníku nemajetnému, jenž právo neuplatňuje svévolně. Ústavní soud formuloval tezi, že podle ustanovení § 138 OSŘ jsou dány dvě řečené podmínky osvobození a „*jen* v tomto rozsahu může soud hodnotit oprávněnost žádosti.“ Odmítl tím postup obecných soudů, které odepřely nemajetnému účastníkovi beneficium odpuštění poplatku s poukazem na „subjektivní“ dimenzi jeho finančního stavu, tj. na to, jakou vinu nese účastník na své nouzi.³² Stejně tak zrušil rozhodnutí soudů, které odepřely osvobození žadatelce-obchodní společnosti s tvrzením, že její (objektivní) neschopnost zaplatit soudní poplatek je důsledkem podnikatelského rizika a nemůže tedy být kompenzována jako chudoba sociálně slabých občanů. Dle Ústavního soudu nemá relevanci, na základě jakých okolností nedostatek finančních prostředků vznikl – právo na přístup k soudu totiž svědčí jak nepodnikatelům, tak podnikatelům, a to i platebně neschopným.³³

Na jednu stranu se lze ztotožnit s názorem, že právo na přístup k soudu by mělo být dáno i „lidem v životě či podnikání neúspěšným“³⁴ a lze asi vidět jisté riziko, pokud by osvobození od poplatku mělo záviset na úvaze soudců o tom, do jaké míry má účastník možnost utvářet svou materiální situaci. Na druhou stranu se domnívám, že zákonná dikce § 138 OSŘ zcela jednoznačně prostor pro rozumné a předvídatelné uvážení soudu nad rámec dvou předepsaných požadavků předpokládá a výklad, který by taková kritéria a priori vyloučil, by šel proti textu zákona, což lze těžko připustit. Příkladem uplatnění takto judikatorně doplněné podmínky je k nalezení v praxi Nejvyššího správního soudu ve vztahu k ustanovení § 36 odst. 3 zákona č. 150/2002 Sb., soudního řádu správního, které koresponduje § 138 OSŘ. Tento soud našel takový výjimeč-

³⁰ Usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 3. února 2012, sp. zn. 10 Nc 77/2011.

³¹ Usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 6. ledna 2012, sp. zn. 10 Nc 69/2011, usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 6. ledna 2012, sp. zn. 10 Nc 71/2011 a usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 13. ledna 2012, sp. zn. 10 Nc 73/2011.

³² Nález Ústavního soudu ze dne 31. srpna 2004, sp. zn. IV. ÚS 289/03.

³³ Nález Ústavního soudu ze dne 2. října 2008, sp. zn. II. ÚS 1619/08.

³⁴ Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 1. září 2004, č. j. 2 Afs 28/2004-40.

ný případ odepření osvobození např. v situaci, kdy se projednává spor nedotýkající „životní sféry“ účastníka, nýbrž plynul toliko z jeho zájmu o veřejné záležitosti (šlo o poskytnutí informace veřejnou knihovnou). Dle Nejvyššího správního soudu smyslem osvobození od poplatků není umožnit nemajetným osobám soudit se dle libosti, ale předcházet tomu, aby jim jejich nouze nebránila v účinné obraně svých práv.³⁵ Mám za to, že bez ohledu na správnost této konkrétní teze relevantní pro správní soudnictví, závěry vyslovené Nejvyšším správním soudem o tom, že soud má, pokud jde o osvobození od soudního poplatku, prostor pro další uvážení na základě „racionálních, logických a nediskriminačních kritérií“ a pro uplatnění zákazu zneužití práva, jsou přenosné i do procesu civilního.³⁶

Podotýkám nicméně, že v rámci judikatorní praxe nižších soudů úvahy o příčinách nemajetnosti i nyní hrají roli, a to v situacích nikterak „extrémních“, což ukazuje Krajský soud v Brně, který úvahu o účastníkově dostatku prostředků k vedení soudního řízení založil na skutečnosti, že řečený účastník byl vlastníkem nemovitých pozemků, které v posledních letech zcizil darováním. Soud tedy seznal, že žadatel se bezúplatnou smlouvou připravil o majetek, jehož částečnou realizaci mohl získat „finanční prospěch na úhradu soudního poplatku a dalších nákladů souvisejících se soudním uplatněním práva“.³⁷ Ačkoli v daném případě byla dána též zřejmá bezúspěšnost uplatňování práva, je soulad-

³⁵ Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 1. prosince 2011, č. j. 2 As 113/2011-43. Právní úsudky obsažené v odůvodnění tohoto rozhodnutí nejsou nesporné. Má-li být veřejná sféra v demokratickém státě společnou věcí všech občanů, musí mít i nemajetní možnost se v ní aktivně angažovat, což znamená rovněž efektivní hájení svých práv soudní cestou. Ústavnost rozlišování mezi žalobami, které se bezprostředně dotýkají životních zájmů jednotlivce, a žalobami, které jsou odůvodněny toliko veřejným zájmem, je v pochybnosti, když ty i ony slouží stejnou měrou k ochraně práva, které účastníkovi zakládá hmotné právo. Má-li žalobce právo (na poskytnutí informace) i v případě, že není dotčen na své životní sféře, měl by mít zaručenu též efektivní možnost toto právo vynutit bez ohledu na své majetkové poměry. Vůbec nesprávným se jeví tvrzení obsažené rovněž v rozsudku Nejvyššího správního soudu ze dne 26. října 2011, č. j. 7 As 101/2011-66, že „osvobození od soudních poplatků ... [má] zajistit, aby v případech, kdy je na místě, aby [chudé osoby] soudní spor vedly (neboť jde o věc skutečně se dotýkající jejich životní sféry), jim nedostatek prostředků nebránil v účinné soudní ochraně.“ Soudy nenáleží posuzovat, zda je vhodné, aby účastník vedl svou při, když mu toto právo zakládá zákon, a podobné úvahy mají rysy svévole. Spíše než dotčení životní sféry žadatele, by bylo namístě zkoumat, zda účastník svá práva nezneužívá, zda nejedná šikanózně; v daném případě lze z odůvodnění tušit, že tomu tak bylo. Srov. rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 18. dubna 2012, č. j. 6 As 5/2012-10.

³⁶ Usnesení Nejvyššího správního soudu ze dne 27. května 2010, č. j. 1 As 70/2008-74.

³⁷ Usnesení Krajského soudu v Brně, pobočka v Jihlavě, ze dne 20. února 2012, sp. zn. 54 Co 149/2012.

nost takového odůvodnění s judikaturou Ústavního soudu zpochybnitelnou.

1.4 Nezbytnost zastoupení

Třetím krokem na cestě k ustanovení zástupce nemajetnému účastníkovi civilního řízení je nutnost tohoto zastoupení k ochraně zájmu účastníka. Ve znění již zmiňované novely OSŘ, zákona č. 218/2011 Sb., obsahuje nyní § 30 odst. 1 hypotézu „jestliže je to nezbytně třeba k ochraně jeho zájmů“, čímž se zdůrazňuje mimořádnost celého institutu ustanovení zástupce.³⁸ Rovněž při ustanovení advokáta coby zástupce dle § 30 odst. 2 OSŘ musí být toto odborné zastoupení odůvodněno ochranou účastnických zájmů. Soudy je tu konstruována kombinace objektivní a subjektivní dimenze nezbytnosti zastoupení profesionálem. Objektivním základem takové nezbytnosti odborné právní služby je určitá míra složitosti právních a skutkových otázek v řízení řešených. Pokud po zvážení povahy případu soud rozhodne, že taková překážka efektivního hájení vlastních práv účastníkem právně neerudovaným, kterou by nebylo lze překonat prostřednictvím poučovací povinnosti soudu (§ 5, § 114b, § 114c, § 118a, § 119a ad. OSŘ),³⁹ dána není, je nasnadě, že ani subjekt osvobozený od soudního poplatku nebude mít nárok na ustanovení zástupce z řad advokátů.⁴⁰ Obtížnost věci je nemožné hodnotit paušálně, tj. i věci, které jsou typově řazeny mezi složitější (např. osobnostně-právní spory nebo směnečné námitkové řízení), v konkrétním případě nemusí založit právo účastníka na odbornou právní pomoc.⁴¹

Kromě toho je však judikaturou zohledňován též subjektivní rozměr nezbytnosti ustanovení advokátního zástupce, který je dán postavením a schopnostmi žadajícího účastníka hájit efektivně před soudem svá práva (a to i v souvislosti s předmětným řízením z hlediska jeho objektivní složitosti).⁴² Zákonné podmínky pro ustanovení advokáta zástupcem účastníka nebudou dány, pokud by vzhledem k povaze řízení nemohl zástupce uplatnit procesní možnosti více či lépe než účast-

³⁸ Viz opět důvodovou zprávu.

³⁹ Nález Ústavního soudu ze dne 4. srpna 2006, sp. zn. I. ÚS 684/05.

⁴⁰ Usnesení Ústavního soudu ze dne 19. května 2011, sp. zn. II. ÚS 852/11. Srov. rovněž usnesení Ústavního soudu ze dne 7. října 2010, III. ÚS 2232/10.

⁴¹ Usnesení Ústavního soudu ze dne 18. prosince 2008, sp. zn. II. ÚS 2099/08 a usnesení Ústavního soudu ze dne 15. června 2010, sp. zn. IV. ÚS 1356/10.

⁴² Srov. usnesení Ústavního soudu ze dne 10. června 2008, sp. zn. I. ÚS 916/08, v němž soudy odepřely ustanovení zástupce nejen s poukazem na relativní jednoduchost rozvodového řízení, ale i po uvážení konkrétních schopností žadatele.

ník samotný.⁴³ Dostatečnost rozumových a vyjadřovacích schopností byla soudy vyslovena opakovaně např. s poukazem na dosažené vysokoškolské vzdělání neprávnického zaměření, s ohledem na to, že účastník sám nemusí provádět právní kvalifikaci svého sporu;⁴⁴ ovšem ani „vyučení dělníci“ dle vlastního vyjádření neznalí právních předpisů se ustanovení zástupce nedomohli, poněvadž svým postupem v daném řízení prokázali svou orientaci a způsobilost k procesní obraně, což není nikterak zpochybněno jejich neúspěchem co do věci samé.⁴⁵ Je totiž zohledňován též předchozí postup žadatele v příslušném či obdobných řízeních, který může poukázat na schopnost činit správná, dané věci odpovídající podání⁴⁶ a naplňovat svou procesní iniciativu.

Judikatura se jeví v některých případech, pokud jde o nároky na žádost o ustanovení právního zástupce na náklady státu poměrně přísnou. Krajský soud v Ostravě vytýká žadatelce, že „neuvedla žádné konkrétní ohrožení či možnou újmu, která by jí mohla být způsobena neustanovením zástupce“, a proto nezdůvodnila náležitě potřebu advokátního zastoupení.⁴⁷ Požadavek na vymezení újmy, která hrozí při neustanovení zástupce, samotným účastníkem postrádá zákonnou oporu; je úkolem soudu zhodnotit, zda je ustanovení odborného zástupce nezbytně třeba k ochraně zájmů účastníka, nelze proto ukládat žadateli, právnímu laikovi, aby pojmenoval nepříznivé procesní či hmotněprávní následky své budoucí neodborné procesní aktivity. Jde snad jen o špatně zvolenou formulaci v jinak správném odůvodnění, každopádně však soudy nemohou po účastnících vyžadovat, aby jim složitost problému detailně demonstrovali, nýbrž což je jediné zobecnitelné východisko, vyvinout jisté úsilí a předběžně věc kvalifikovat na základě svého profesionálního úsudku. To vyvolává navazující problém, kdy účastníci kritizují hodnocení složitosti věci učiněné soudem, poněvadž mají za to, že právě snad pro svou profesionalizaci nejsou soudci schopni nahlédnout složitost věci, jak se jeví laickým sporným stranám a nejsou s to zhodnotit složitost věci právě ve výše zmíněné subjektivní dimenzi.⁴⁸

Lze se též ptát, do jaké míry má být nezbytnost profesionálního zástupce zvažována za zohlednění postavení a vlastností protistrany. Je totiž užíván argu-

ment, že pokud jedna strana disponuje právním vzděláním nebo právním zástupcem (či obojím) je druhá strana, nucená hájit se sama, *ipso facto* znevýhodněna. Pokud je účastník odkázán na návod soudu, který omezen svou pozicí nestranného třetího odbornou právní pomoc poskytovanou v zájmu klienta nemůže nikdy plně nahradit, není ve vztahu procesní rovnosti s protistranou zastoupenou profesionálem.⁴⁹ Tato argumentace je soudy odmítána.⁵⁰ To se zřejmě odvíjí od úvahy, že právní hodnocení je věcí soudu a účastník se může omezit na skutková tvrzení, resp. jejich podložení důkazy, což by v přiměřeně jednoduché kauze měl být účastník schopen provést s pomocí poučovací povinnosti soudní.⁵¹ I když se odhlédne od významu uplatnění i právní argumentace stranami sporu, je potom spíše praktickým problémem s jistým přesahem do právně sociologické reflexe působení práva ve společnosti, jsou-li soudy schopny poskytovat zákonná poučení právnímu laikovi tak, aby jim náležitě porozuměl a skutečně byl bez další právní pomoci s to svá práva účinně prosadit v civilním procesu.⁵² Např. v kauze, ve které Nejvyšší soud vytkl nižším soudům neposkytnutí poučení o možnosti ustanovení právního zástupce účastníku, u něhož by předpoklady pro ustanovení *mohly být dány*, dovolatelka zdůrazňuje svou marnou snahu vyhovět výzvám soudu k doplnění podání nesplňujících zákonné náležitosti, jež vyústila toliko v odmítnutí žaloby.⁵³

2. Rozhodování okresních soudů

Máme-li se zabývat rozhodovací praxí okresních soudů, v tomto textu Okresního soudu ve Žďáru nad

⁴³ Usnesení Ústavního soudu ze dne 9. prosince 2008, sp. zn. I. ÚS 2407/08.

⁴⁴ Usnesení Ústavního soudu ze dne 1. listopadu 2010, sp. zn. I. ÚS 2802/10.

⁴⁵ Usnesení Ústavního soudu ze dne 4. srpna 2006, sp. zn. I. ÚS 684/05.

⁴⁶ Nález Ústavního soudu ze dne 4. listopadu 2002, sp. zn. IV. ÚS 707/2000.

⁴⁷ Usnesení Ústavního soudu ze dne 7. listopadu 2006, sp. zn. I. ÚS 133/05.

⁴⁸ Usnesení Ústavního soudu ze dne 28. dubna 2011, sp. zn. II. ÚS 957/11.

⁴⁹ Usnesení Ústavního soudu ze dne 1. listopadu 2010, sp. zn. I. ÚS 2802/10.

⁵⁰ Usnesení Krajského soudu v Ostravě ze dne 27. ledna 2011, sp. zn. 9 Co 46/2011.

⁵¹ WINTEROVÁ, A. a kol. *Civilní právo procesní*. 6. vyd. Praha: Linde, 2011. s. 199. K rozsahu poučovací povinnosti srov. Nález Ústavního soudu ze dne 19. září 1996, sp. zn. III. ÚS 104/96: „[O]becným soudem poskytnuté poučení nikterak nesmí zmenšit vlastní odpovědnost účastníka řízení za jeho procesní postup v řízení...“ Čím restriktivněji pojmu soudy podmínky pro ustanovení zástupce podle práva chudých, tím extenzivněji musí, myslím, koncipovat svou poučovací povinnost v rámci hranic danými rovností stran, jak je postuluje citovaný (dnes zavedením § 118a OSŘ částečně překonaný) nález ÚS. Blízkého názoru je DAVID, L. Dokáže český soudce správně poučit účastníka při změně náhledu na právní kvalifikaci žaloby? *Právní rozhledy* 7/2003. s. 348–349.

⁵² Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 10. února 2010, sp. zn. 21 Cdo 3751/2008. Dovolatelka v něm namítá, že „nepochopila z těchto výzev, co po ní soud žádá“. Podobně srov. usnesení Nejvyššího soudu ze dne 30. května 2006, sp. zn. 22 Cdo 2249/2005.

⁵³ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 24. května 2006, sp. zn. 26 Cdo 24/2006.

Sázavou, Okresního soudu v Chebu a Okresního soudu v Ústí nad Orlicí,⁵⁴ je nutno přičinit několik poznámek metodologického charakteru. V situaci, kdy není běžně veřejně přístupná judikatura nižších soudů, nelze než se k rozhodnutím o ustanovení zástupce dobývat žádostí podle zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím (dále „InfZ“). Zásadním problémem je však skutečnost, že soudy evidenci řízení, v nichž zástupce podle § 30 OSŘ ustanovily, nevedou, takže by soudní administrativa musela příslušná usnesení dohledávat „neautomatizovaným způsobem“.⁵⁵ S poukazem na tuto skutečnost některé soudy informace týkající se agregovaných dat o ustanovování zástupců odmítají poskytnout, s čímž se setkaly předchozí pokusy o výzkum tohoto druhu,⁵⁶ jiné by byly ochotny takovou rešerši ve spisech za určité období provést po uhrazení materiálových nákladů podle § 17 InfZ.⁵⁷ Okresní soud ve Znojmě byl dokonce bez dalšího schopen sdělit počet všech žádostí o ustanovení zástupce podle § 30, o nichž tento soud v roce 2011 rozhodoval a způsob, jak o nich rozhodl.⁵⁸ Snazší řešení, na které se spolehl i tento text, se opírá o skutečnost, že soudy o ustanovení právního zástupce rozhodují i před zahájením řízení ve věci samé, přičemž takové rozhodnutí se pak eviduje v rejstříku Nc a je zpětně dohledatelné. Tato rozhodnutí by mohla být podkladem i pro systematictější analýzu většího časového i územního rozsahu. Pochopitelným problémem v analýze rozhodování soudů je, že odůvodnění pravidelně obsahují jen nevyhovující rozhodnutí, takže není známo, na jakých úvahách založil soud kladné vyřízení žádosti. Konečně k datům, jež slouží za podklad tohoto článku samotného, podotýkám, že vyžádaná pravomocná usnesení vyjmenovaných okresních soudů, která byla vydána v roce 2011, představují pouze nepravděpodobnostní, konkrétně nahodilý,⁵⁹ výběr a ten nedovoluje zobecnění nad rámec zkoumaného výběrového souboru.

⁵⁴ Okresní soud v Ústí nad Orlicí v rámci anonymizace vyhotovení zasílaných usnesení znečitelnil i spisové značky jednotlivých rozhodnutí, takže na ně odkazují jen pomocí data (všechny nesou značku 0 Nc .../2011).

⁵⁵ Korespondence s Okresním soudem v Břeclavi ze dne 16. dubna 2012, odpověď na žádost o informace, sp. zn. 0Si 66/2012.

⁵⁶ Viz KUDYNOVÁ, A. *Systém bezplatné právní pomoci v České republice*. Rigorózní práce. Brno: Masarykova univerzita, 2009. s. 39–40.

⁵⁷ Korespondence s Okresním soudem v Uherském hradišti ze dne 10. dubna 2012.

⁵⁸ Korespondence s Okresním soudem ve Znojmě ze dne 25. dubna 2012.

⁵⁹ PRŮŠOVÁ, P. Výběrové procedury. In: ŠUBRT, J. a kol. *Kapitoly ze sociologie veřejného mínění*. Praha: Karolinum, 1998. s. 108.

2.1 Poměry účastníka

Negativní rozhodnutí o žádosti o ustanovení zástupce podle § 30 OSŘ se ve většině případů opírala o majetkové poměry žadatele, tedy soud v souladu s § 138 OSŘ shledal, že daná osoba není nemajetná, resp. její finanční situace ji nezbavuje přístupu k soudu, a není proto nutno z ní snímat břemeno placení nákladů, jež v souvislosti s vedením řízení vzniknou. Mezi majetkové možnosti účastníka se zahrnují rovněž příjmy manžela žijícího ve společné domácnosti, ač tento není účastníkem řízení; schopnost unést řízení se tedy posuzuje úhrnně z hlediska daného společného jmění manželů.⁶⁰ Mohlo by se proto jevit, že žadatel v manželském svazku na ustanovení zástupce dosáhne obtížněji než jedinec rodinného stavu svobodného. V jiném případě ovšem naopak osamělě žijící žadatel spíše přitížilo, poněvadž žadatel dle názoru soudu měl pak celý příjem k dispozici pro uspokojování vlastních potřeb, nejsa zatížen vyživovacími povinnostmi.⁶¹

Vzhledem k osobním a majetkovým poměrům soud např. neshledal neúměrným poplatek 1 tis. Kč s poukazem na to, že žadatelka disponovala invalidním důchodem a příspěvkem na péči v souhrnné výši asi 15 tis. Kč (z nichž vzhledem k platbám domovu důchodců skutečně disponovala jen méně než polovinou). Žádost o ustanovení zástupce potom zamítl, protože nebyly dány předpoklady pro osvobození od soudního poplatku. Zde je ovšem algoritmus pro ustanovení zástupce zřetelně překerní, poněvadž účastníkům majetek může být zajisté dostatečným pro zaplacení soudního poplatku v řádu tisíc Kč, avšak zcela nepostačivým pro efektivní vedení sporu s pomocí právního zástupce – pro ustavení advokáta na náklady státu však už kategoricky nebude dán podklad, protože podmínka splnění předpokladů pro osvobození od soudního poplatku není dána.⁶²

Za indicii toho, že účastníci nejsou zcela nemajetní a nezasluhují osvobození od soudního poplatku, vzal soud i skutečnost, že účastníci nepobírají žádné sociální dávky a nelze je proto pokládat za sociálně potřebné.⁶³ Při posuzování si též soud vypomáhá srovnáním příjmů žadatele s platnou hodnotou životního minima.⁶⁴ K tomu jako okolnosti svědčící pro osvobození od soudního

⁶⁰ Usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 17. června 2011, sp. zn. 10 Nc 53/2011, usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 15. července 2011, sp. zn. 10 Nc 56/2011, stejně usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 6. ledna 2012, sp. zn. 10 Nc 71/2011.

⁶¹ Usnesení Okresního soudu v Ústí nad Orlicí ze dne 26. července 2011.

⁶² Usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 30. září 2011, sp. zn. 10 Nc 61/2011.

⁶³ Usnesení Okresního soudu v Ústí nad Orlicí ze dne 27. června 2011.

⁶⁴ Usnesení Okresního soudu v Ústí nad Orlicí ze dne 26. srpna 2011.

poplatku ústecko-orlický soud nepřijímá nutnost platit běžné výdaje udržování domácnosti (vodné, elektřina, SIPO).⁶⁵ Ačkoli se dovození závěru o dostatečném majetkovém zázemí účastníka pro opatření odborné právní pomoci na vlastní účet z premis, že příjem převyšuje životní minimum a žadatel hradí pouze běžné platby, může jevit dosti náročným na splnění podmínek OSŘ, ve skutečnosti právě soud v Ústí nad Orlicí byl mezi dotázanými soudy z nejuvstřednějších, když žádosti vyhověl v 86 % případů.⁶⁶ Diskvalifikující jsou pro žadatele samozřejmě zjištění větších majetků, např. z katastru nemovitostí,⁶⁷ na základě dědického řízení, v jednom případě dokonce na základě samotných žalobních tvrzení žadatelky.⁶⁸ Z hlediska citované judikatury vyšších soudů by však vždy mělo být zohledněno, nalikoli jsou majetky likvidní a zda lze po žadateli spravedlivě požadovat jejich případné zpeněžení za účelem financování soudní pře.

Lze si povšimnout, že soudy přihlížejí i k příčinám neblahého majetkového stavu žadatele, ač to Ústavní soud v zásadě vylučuje (viz výše) – na fakt, že dluhy, kterými je účastník obtěžován, „převzal zcela dobrovolně a vědomě“, by zřejmě neměl být v intencích již citované judikatury pravidelně brán zřetel.⁶⁹ I osobě, která v minulosti neuvážlivě vstoupila do řady nevýhodných závazků, musí být otevřen efektivní přístup k soudu. Pozoruhodná je myšlenka, že se při posuzování podmínek ustanovení zástupce nemá brát ohled jen na poměry majetkové, ale též na širší sociální situaci žadatele, včetně jeho zdravotního stavu. Z vyžádaných usnesení lze usoudit přinejmenším, že soudy hodlaly zdravotní poměry žadatele vzít v úvahu.⁷⁰ Zatímco komentářová literatura zmiňuje ohledy na zdravý a sociální poměry v souvislosti s § 138 OSŘ, tj. předpoklady osvobození od soudních poplatků, Okresní soud v Ústí nad Orlicí jej zmínil jako hledisko brané v potaz při posuzování nezbytnosti zastoupení pro ochranu zájmů účastníka, tedy v jiné části algoritmu. Ve výsledku by to zásadní rozdíl působit nemělo, ačkoli v dané konkrétní kauze soud shledal, že by žadatelka mohla splňovat podmínky osvobození od soudních poplatků, zároveň však, proto-

že u ní není dán žádný zvláštní důvod typu zdravotních obtíží či vysokého věku, není ustanovení zástupce potřebné k ochraně jejich zájmů v řízení.⁷¹

2.2 Zřejmá bezúspěšnost uplatňování práva

Na druhou podmínku stanovenou § 138 OSŘ, nikoli bezúspěšné uplatňování práva, došlo v situaci, kdy se žadatelka domáhala ustanovení zástupce pro řízení, ačkoli už vyčerpala všechny řádné i mimořádné opravné prostředky, vč. ústavní stížnosti. Vzhledem k překážce věci rozhodnuté nemělo žádného smyslu zvažovat osvobození od soudních poplatků ani ustanovení zástupce.⁷² Totéž platí o návrhu na prohlášení manželství otce žalobkyně za neplatné, jež byl bez opory v hmotném právu.⁷³ Jakkoli je samo kritérium bezúspěšnosti sporné pro svou povahu předběžného posouzení merita věci, ve zmíněných případech lze stěžít co soudům vytknout. Jejich rozhodování se jeví nesporným, je-li marnost procesní aktivity účastníka dostatečně zjevnou. Problém se vyjeví nejen tehdy, když je beznadějnost žadatelova nároku diskutabilní, ale též v situaci, kdy si o ní nelze udělat z podání jasno, např. když účastník požadoval ustanovení zástupce pro podání žaloby pro zmatečnost proti elektronickému platebnímu rozkazu a soud návrh zamítl s tím, že žadatel toliko obecně a frázovitě poukazuje na nezákonnost řízení, procesní vady a porušení ústavních práv bez jejich bližší alespoň laické specifikace.⁷⁴ Je zde tedy nevyhnutelný požadavek, aby nárok a jeho skutkový základ byly vylíčeny alespoň v základních obrysech k prejudiciálnímu posouzení jejich rámcové důvodnosti. Jde opět o citlivou situaci podobně jako v případech odmítnutí nejasných žalob výše ve druhé kapitole. Soud nemohl postavit najisto, že je žadatelův návrh beznadějný. Znovu by tu proto bylo možné argumentovat, že dokud není zjištěno, že návrh je bezúspěšný, mohl by soud vycházet z domněnky, že takový není. Účastníci, jež není schopen rozpoznat, jaké skutkové okolnosti jsou relevantní z hlediska možné zmatečnosti,

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Korespondence s Okresním soudem v Ústí nad Orlicí ze dne 7. května 2012, odpověď na žádost o informace, sp. zn. 51 Si 122/2012

⁶⁷ Usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 3. června 2011, sp. zn. 10 Nc 51/2011.

⁶⁸ Usnesení Okresního soudu v Chebu ze dne 2. června 2011, sp. zn. 16 Nc 8/2011 a usnesení Okresního soudu v Ústí nad Orlicí ze dne 18. října 2011.

⁶⁹ Usnesení Okresního soudu v Ústí nad Orlicí ze dne 26. července 2011, usnesení Okresního soudu v Ústí nad Orlicí ze dne 27. června 2011 a usnesení Okresního soudu v Ústí nad Orlicí ze dne 18. října 2011.

⁷⁰ Usnesení Okresního soudu v Ústí nad Orlicí ze dne 20. září 2011. V daném případě k jejich zjišťování nedošlo pro nečinnost účastníka.

⁷¹ Usnesení Okresního soudu v Ústí nad Orlicí ze dne 11. ledna 2011. Soud tak spíše obrátil logiku, s níž se prvek zdravotního stavu implicitně zmiňuje v doktríně (a jak uvažuje i Krajský soud v Brně v usnesení ze dne 23. ledna 2012, sp. zn. 15 Co 391/2011), totiž, že s poukazem na osobní poměry se práh pro osvobození od soudních poplatků a ustanovení zástupce rozhodnutím soudu v daném případě snižuje. Pro Okresní soud v Ústí nad Orlicí naopak další sužující sociální poměry vyvstaly jako požadavek k odůvodnění poskytnutí právní pomoci žadatelce třeba i nemajetné.

⁷² Usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 2. května 2011, sp. zn. 10 Nc 43/2010.

⁷³ Usnesení Okresního soudu v Chebu ze dne 9. června 2011, sp. zn. 16 Nc 15/2011.

⁷⁴ Usnesení Okresního soudu v Chebu ze dne 10. června 2011, sp. zn. 11 Nc 1/2011. Potvrzeno usnesením Krajského soudu v Plzni ze dne 29. června 2011, sp. zn. 18 Co 350/2011.

a proto je neoznačí ve svém podání, by tak byl ustanoven zástupce s výhradou následného zrušení ustanovení při pozdějším zjištění bezúspěšnosti nároku. Pokud se ovšem tato úvaha v praxi neuplatňuje, bylo by alespoň namístě, aby soud účastníka před zamítnutím žádosti vyzval k doplnění skutkových okolností, které jej vedou k podání návrhu, není-li na základě podání o opodstatněnosti návrhu možné rozhodnout určitě. Pokud by byla žádost skutečně zamítnuta, pak jakkoli je opakovaný *totožný* návrh na ustanovení zástupce neprojednatelný pro překážku věci rozsuzené,⁷⁵ mám za to, že *contra-rio* bude přípustné, aby účastník po zamítnutí prvního návrhu učinil nové, na základě předchozího rozhodnutí soudu již řádně odůvodněné podání.⁷⁶

2.3 Nezbytnost zastoupení a další důvody

Kritérium zavedené § 30 OSŘ, jež spočívá v objektivní a subjektivní nezbytnosti právního zastoupení účastníka v daném řízení, bylo také podkladem několika zamítavých rozhodnutí. V některých případech se soud nevyjadřoval k povaze budoucího řízení, omeziv se na konstatování, že účastník „je schopen činit přiléhavá podání“, což má vyplývat ze spisu (je otázka, zda před zahájením řízení ve věci samé, se již může soud opřít o takové množství podkladů, aby účastníkovu kvalifikaci k uplatňování vlastních práv byl schopen náležitě posoudit).⁷⁷ Pokud bral povahu řízení na zřetel, pak považoval za právně jednoduché a s pomocí poučení soudu uskutečnitelné řízení o rozvodu manželství⁷⁸ nebo řízení o určení výživného.⁷⁹ Mezi případy řešenými dotázanými soudy jsou i takové, v nichž žadatel argumentuje, že není ani s poučením soudu žalobu schopen sám sepsat. Dle názoru soudu jsou však takové obtíže překonatelné pomocí poučení o nedostatcích podání, poněvadž poučovací povinnost dle OSŘ je upravena „velmi široce“ a předchozí neúspěšné pokusy o vedení řízení byly dány spíše laxností účastníka, který se nepokouší výzev soudu řádně následovat.⁸⁰

V některých případech byla důvodem zamítnutí žádosti o ustanovení zástupce podané před počátkem meritorního řízení skutečnost, že žadatelé nejsou schopni dostatečně vymezit předmět budoucího sporu. Nejed-

nou prospektivní účastník na výzvu soudu, aby upřesnil povahu řízení, pro nějž má být osvobozen od soudních poplatků, reaguje např. pouze seznamem exekucí, které jsou proti němu vedeny.⁸¹ Potom se může naskytnout jakási nešťastná rekurze, v níž účastník neschopný sám podat návrh na zahájení řízení, vyžádá si k tomu právní pomoc na náklady státu, ovšem neuspěje ani ve formulaci náležité žádosti o tuto právní pomoc. Podotýkám však, že v žádném případě nebyl tento fakt důvodem k nevyhovění sám o sobě, ale až ve spojení s posouzením majetkových poměrů žadatele.⁸²

V jednom z nevyhovujících usnesení žďárského soudu je mezi důvody též to, že žadatelé nesdělili soudu ve svém podání všechny skutečnosti důležité k rozhodnutí o jejich majetkových poměrech a soud je musel zjišťovat sám.⁸³ Toto zdůvodnění lze interpretovat jako neunesení důkazního břemene o vlastní nemajetnosti žadatelů,⁸⁴ ovšem jsem toho názoru, že ve chvíli, kdy soud už uvedené skutečnosti zjistil vlastní činností, není možné tyto procesní závěry vyvozovat. Kdyby soud po doplňkovém šetření naznal, že účastník disponuje dalším majetkem, k němuž se prve nepřiznal, avšak přesto jeho poměry zůstávají nedostatečné pro efektivní vedení řízení, měl by v souladu s § 138 OSŘ a judikáty Ústavního soudu osvobození přiznat. Odepření osvobození od soudního poplatku, resp. ustanovení zástupce, totiž nemůže nabývat jakéhokoli „sankčního“ charakteru, kdy by soud účastníka chtěl vytrestat za zatajování statků ve své žádosti. V dané věci ostatně soud žadatelé neodepřel osvobození od poplatku kvůli neuvedeným dopravním prostředkům, ale primárně na základě zjištění jejich měsíčních příjmů, které tito řádně přiznali v příslušném formuláři.

3. Závěr

Má-li být pojmenován závěr, který se nejvíce nabízí po provedeném zkoumání, je to ten, že rozhodování soudů je na nejnižší úrovni rozhodování rozkolísané. Ačkoli nelze učinit žádných paušálních soudů o judikatorní praxi, pohled na několik usnesení tří okresních soudů ukazuje dvojí: a) značnou vnitřní homogenitu a b) značnou vnější heterogenitu. U každého soudu bylo

⁷⁵ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 29. srpna 2011, sp. zn. 25 Cdo 803/2011.

⁷⁶ Usnesení Krajského soudu v Brně ze dne 3. října 2011, sp. zn. 15 Co 288/2011.

⁷⁷ Usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 8. března 2012, sp. zn. 10 Nc 68/2011.

⁷⁸ Usnesení Okresního soudu v Ústí nad Orlicí ze dne 11. ledna 2011.

⁷⁹ Usnesení Okresního soudu v Ústí nad Orlicí ze dne 7. dubna 2011 a usnesení Okresního soudu v Ústí nad Orlicí ze dne 27. září 2011.

⁸⁰ Usnesení Okresního soudu v Ústí nad Orlicí ze dne 27. září 2011

⁸¹ Právě tak v usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 10. června 2011, sp. zn. 10 Nc 49/2011 a usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 30. září 2011, sp. zn. 10 Nc 52/2011.

⁸² Podobný případ též Usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 5. května 2011, sp. zn. 10 Nc 46/2011, kde navrhovatel uvedl toliko, že žádá o ustanovení zástupce „ve věci podání žaloby“.

⁸³ Usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 18. listopadu 2011, sp. zn. 10 Nc 66/2011.

⁸⁴ Jako např. v usnesení Okresního soudu ve Žďáru nad Sázavou ze dne 26. srpna 2011, sp. zn. 10 Nc 54/2011.

Lze vysledovat jistou konzistentní praxi projevující se i obdobnými či totožnými formulacemi, jež tvoří trvalý mentální rámec, podle nějž soudy postupují. Malá datová základna a intenzivní anonymizace neumožňuje dospět k úsudku o tom, zda soudy svá pravidla skutečně soustavně uplatňují, jevově ovšem nepopíratelně používají opakovaně stejných vzorců hodnocení a vyjadřování. Zároveň se ale zkoumané soudy tímto svým kategoriálním aparátem odlišují jeden od druhého.

Skutečnost, že soudy používají odlišné argumenty v odůvodnění svých rozhodnutí tohoto druhu, pak vyvolává obavy, že mezi žadateli mohou vznikat nedůvodné rozdíly podle toho, kde o právní pomoc usilují. Snad to má souvislost též s limity sjednocování rozhodovací praxe danými omezenou přípustností dovolání proti procesním rozhodnutím a restriktivnímu přístupu Ústavního soudu při hodnocení výkladu jednoduchého procesního práva obecnými soudy. Ukázalo se však, že některé závěry, které vrcholné soudy vyvodily ve vztahu k předmětné problematice, při běžném prvoinstančním rozhodování stejně vždy respektovány nejsou. V každém případě je ovšem nezbytno chápat jakékoli závěry o rozhodování soudů jako zkusmé a předběžné ve vztahu k soustavnějšímu a časově i prostorově rozsáhlejšímu zkoumání, jež by bylo záhodno v tomto směru provést.

Summary

The article concerns the appointment of legal counsel to a litigant in civil proceedings on grounds of his or her indigence. The core of the article consists of two parts. After sketching the general algorithm for assessing parties' request for appointment of legal counsel that is established in the statutes regulating Czech civil proceeding, the first part surveys chiefly the case law of the Constitutional Court and the Supreme Court. In their rulings the aforementioned courts have outlined the reasoning that should be followed in such cases as well as indicated which facts are to be deemed irrelevant in assessment of the litigants' requests. Subsequently the article follows up with analysis of recent decisions of three district courts; the analysis concentrates on determining whether the district courts are consistent both internally and with other courts (incl. the Constitutional and Supreme Courts) in deciding on the requests for appointment of free legal counsel. In both core sections the author comments on the conclusions reached by the courts with regard to the right to a fair trial and an effective of access to court.